

Висновки. Дослідно-експериментальна робота показала, що розвиток соціально значущих якостей особистості школяра дає тоді позитивні результати, коли здійснюється психолого-педагогічне управління активністю учня. Цьому сприяє групова і розвиваюче-рольова форми організації навчально-виховного процесу; демократизація викладання навчальних дисциплін; проведення нетрадиційних уроків та позаурочних дійств; впровадження інноваційних технологій; організація взаємовідношень, основаних на співпраці (“колектив-учень”, “учитель-учень”, “учень-учень”, “учитель-учитель”). Виконана робота сприяє підвищенню активності учнів на уроці та у позаурочний час; появилось прагнення дітей до участі у пізнавальному процесі; активізувався процес соціалізації, самоствердження, самовдосконалення, формування товарищескості. Джерелом розвитку особистості учня стало предметне спілкування та позитивні емоції у самому навчально-виховному процесі.

Література

1. Ветроградская Э. А. Эмоции и проблема мотивации обучения; Сосенко Э. Ю. Проблема упражнений. – В кн. Психологические вопросы обучения иностранному языку. Под редакцией А. А. Леонтьева и Т. В. Рябовой. – М: МГУ, 1972
2. Лозанов Г. Основы суггестии. – Соффия, 1973
3. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. В кн. Психологические проблемы социальной регуляции. – М: Наука, 1976
4. Сорокин Ю.А. Соотношение речевого и неречевого компонентов в психологическом воздействии. В сб. Речевое воздействие. Проблема прикладной психолингвистики. – М., 1972

А.М. Король

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статье рассматривается понятие « педагогические условия » как совокупность факторов во взаимодействии и

взаємозв'язи процесів виховання, навчання і розвитку особистості. Теоретично обґрунтовується і експериментально перевіряється сукупність педагогічних умов з використанням нетрадиційних методів навчання для організації індивідуальних і групових занять з факультативом « Я – творча особистість », забезпечуючих результативність формування готовності учасників до творчої діяльності.

The article deals with pedagogical terms as totality, of factors in interaction and intercommunication of education, training and person developing processes. It has been theoretically substantiated and experimentally checked the totality of pedagogical terms with using of non traditional methods of training for organizing of individual i group classes with elective course " I'm a creative person " providing the resultness of readiness of pupils to creative activity.

Національне відродження України, інтеграція її у світове товариство вимагають створення нової системи освіти, спрямованої на формування творчої особистості учня.

Становлення такої особистості є одним із основних завдань сучасного навчання. Потреба суспільства в особистості, яка б характеризувалася високим рівнем сформованості готовності до творчої діяльності, зумовлена необхідністю розвитку навичок постійного пошуку нової інформації, творчої самоорганізації в навчальній діяльності, установки на нестандартні рішення творчих завдань.

Формування готовності учнів до творчої діяльності вимагає визначення певних педагогічних умов.

В останні десятиріччя проблемою педагогічних умов займалися М.А.Байдан, С.В.Висоцький, Ю.М.Галатюк, Р.С.Гурін, О.О.Козьма, В.О.Мазуріна, Н.С.Савчук, які розглядали ці питання з різних сторін.

С.В.Висоцький розмежовує поняття "фактор" та "умови", конкретизує їх специфіку та розкриває сутність психолого-педагогічних умов якісного навчання. В.О.Мазуріна серед умов розвитку творчості розглядає взаємостосунки „учитель-учень” як співробітництво і співтворчість. Необхідною

умовою підвищення творчого педагогічного процесу М.А.Байдан і А.А.Козьма вважають удосконалення практичних занять, автори розкривають сутність та завдання. Виховання високоосвіченої особистості, яка здатна творчо мислити і застосовувати інформаційні технології Р.С.Гурін розглядає можливим за дидактичними умовами впровадження інновацій з використанням гіпертексту. Ю.М.Галатюк, Н.С.Савчук однією з умов нових підходів при викладанні предметів в сучасній школі вважає інноваційний потенціал педагога, який визначається багатьма критеріями. Один з таких критеріїв – творча здатність генерувати нові уявлення та ідеї.

Кожний з авторів розглядав поняття „умови” зі своєї теми дослідження, але не сформулював це поняття. Дійсно, на наш погляд, умова - складне поняття, що існує за допомогою встановлення зв'язків між усіма складовими частинами навчання; фактор - є дискретна (перервна) одиниця. Саме сукупність таких одиниць і складає зміст поняття “умови”, що зумовлені педагогічною специфікою.

Враховуючи творчу орієнтованість нашого дослідження, ми звертали увагу на доцільність взаємодії між мотиваційними, інтелектуальними та емоційними структурами творчої особистості, метою якої є набуття нового знання та утворення продуктів власної творчості.

У ході дослідження ми виходили з того, що формування готовності учнів до творчої діяльності за допомогою нетрадиційних методів навчання потребує визначення педагогічних умов.

Це свідчить про те, що необхідно визначитися у змісті поняття “педагогічні умови”. При цьому ми виходили із такого чинника: поняття “педагогічні умови”, зумовлене вивченням процесів виховання, навчання і розвитку особистості за допомогою сукупності теоретичних та прикладних наук.

З точки зору філософії умова тлумачиться як фактор (латинське factor – чинник), тобто рушійна сила, причина будь-якого процесу.

Як філософська категорія поняття умова відображає універсальні стосунки між суб'єктами спілкування. За межами діяльності ці стосунки не можуть перетворитися на нову

дійсність. Для цього потрібна причина. Тому причинність виконує функцію активного діяльнісного фактора. Саме він з матеріалу умов забезпечує продукування нової дійсності як кінцевого результату .

У контексті соціологічного підходу існує поняття “умови праці”, що передбачає сукупність особливостей засобів праці, забезпечення необхідного середовища, що обумовлює інтенсивність праці .

Нами була розроблена програма формування готовності учнів до творчої діяльності, яка на всіх етапах забезпечувала комплекс педагогічних умов, запровадження яких здійснювалося за допомогою нетрадиційних методів, що орієнтували на подолання стереотипу дій, відмову від авторитарних методів навчання, зовнішньої стратегії, включення механізмів творчої діяльності на основі самодостатності індивідуальної творчості особистості за допомогою імпровізації, системи творчих завдань, вправ та їх інтеграції в цілісний навчально-творчий процес.

Отже, в статті значне місце відводилося реалізації завдань, зокрема:

- забезпечення мети в поєднанні мотиваційних, інтелектуальних та емоційних компонентів творчої діяльності;
- забезпечення нетрадиційних та традиційних методів навчання у формуванні готовності до творчої діяльності з урахуванням особливостей всіх рівнів готовності;
- безперервна взаємодія одного рівня з іншим, що передбачає цілісність формування готовності до творчої діяльності;
- гуманістична, виховна, розвивальна функції, зумовлені формуванням унікального “Я” особистості, необмеженими різноманітними рівнями спілкування та ситуаціями успіху;
- забезпечення міжособистісного спілкування, орієнтованого на індивідуально-утворювальний рівень сформованості готовності.

В основу дослідницької роботи було покладено мету забезпечення змістової суті педагогічних умов у формуванні готовності учнів нетрадиційними методами навчання. Ми виходили з доцільності використання комплексу умов, що

характеризувалися зв'язками між етапами творчої діяльності, а саме:

1. З'ясовувалось значення особистісного досвіду учня, коли імпровізація розглядалася як спосіб спонтанного музикування (варіативно-утворювальний рівень сформованості готовності). Використовувалася педагогічна умова за ознакою самоактуалізації особистості, що передбачає перехід учнів у творчо-діяльнісний та сформованість продуктивного рівня готовності за допомогою власних суджень, аналізу порівнянь та оцінювальних компонентів.

2. Визначалося значення етапу конструювання знань на основі висловлювань у писемній чи усній формах, коли здійснювалося оформлення задуму на основі пізнання завдань виконання музичного твору. Цей етап, зумовлений реалізацією педагогічної умови за джерелом знань, забезпечував сформованість адаптивного рівня готовності як компонента цілісного навчання.

3. Зберігається диференційований підхід, що дозволяє засвоїти особливості стилю композитора, засобів розбудови різноманітних жанрів та стилю. Останнє забезпечується формуванням потреб: пізнавальних (адаптивний рівень сформованості готовності), вищих (продуктивний рівень сформованості готовності), універсальних (забезпечують синтез емоційних та інтелектуальних компонентів, що зумовлено індивідуально-творчим рівнем сформованості готовності).

4. Забезпечується синтетична стадія, що сприяє поєднанню водночас суб'єктивного та об'єктивного через включення парадоксальних прийомів творчої діяльності.

Цей етап визначається змістом педагогічної умови виховання унікального "Я" особистості, що пов'язано з образами фантазії та внутрішньої стратегії дій (індивідуально-утворювальний рівень сформованості готовності), педагогічними умовами за ознакою забезпечення міжособистісного спілкування, індивідуального підходу, зацікавленості учнів, формування самооцінки, рефлексії.

Педагогічні умови за ознакою самоактуалізації особистості, в основу яких покладено ідею використання компонентів спонтанної творчості, передбачала наявність

завдань, змістом яких є оперування сформованими блоками імпровізації: оволодіння клавіатурними кодами, навичками розвитку мелодії, підбору акомпанементу. Система завдань передбачала включення традиційних методів: за джерелами передачі та сприйняття інформації щодо імпровізації; нетрадиційних методів: мозкового штурму, актуалізації образів-ідей.

Педагогічна умова, що зумовлена необхідністю формування знань, реалізується за допомогою ситуацій, що включає формування бажань до пізнання, коли взаємодіє нетрадиційний метод емоційно-образної драматургії з традиційними методами накопичення знань, навичок, вмінь реалізації теоретичних знань у музично-творчій діяльності.

Формування потреб як педагогічна умова включається у формування готовності до творчої діяльності учнів за допомогою встановлення різноманітних форм зв'язків. Цьому сприяє завдання на виконання імпровізацій музичних образів, мімічних сценок на музику сучасних композиторів, імпровізацій ігор “Зустріч з батьками”, “Зустріч з видатними митцями”.

Завдання виконуються за програмою таких нетрадиційних методів: методи психодрами, методи евритміки, ігрові методи, що передбачають стимулювання потреб завдяки вибору зовнішньої стратегії дій.

Акцент на універсальності власного “Я” особистості як педагогічної умови передбачає забезпечення ситуації єдності цілей та мотивів, прояву індивідуальних якостей до творчої діяльності. При цьому реалізується така програма нетрадиційних методів навчання:

- метод емоційно-образної драматургії, застосування якого здійснюється через розгорнуті пояснення та наочність;
- метод кодування інформації в умовах збільшення та узагальнення тематичних блоків (мається на увазі імпровізація на уроках сольфеджіо та в класах музичного інструменту);
- метод декодування інформації за допомогою символів;
- метод самоконтролю з метою визначення здатності учнів до реалізації сформованих теоретичних понять у творчій діяльності.

Забезпечення цих методів у ході індивідуальних та групових занять реалізується шляхом проведення уроків відкритих думок, залучення учнів до реферування, дискусій, діалогу, бесід за “круглим столом”.

Змістовий аспект індивідуальних, групових занять з учнями в процесі проведення факультативу “Я – творча особистість” передбачав оволодіння учнями вміннями, що забезпечували особистісно-орієнтований підхід до вирішення творчих завдань на основі відмови від жорстких педагогічних впливів щодо копіювання зразків творчо-виконавчої діяльності в умовах зростання ваги власної особистості.

Програма факультативу впроваджувалася в навчальний процес учнів 5, 6, 7 класів і реалізувалася в ході групових позакласних годин в обсязі 30 годин (1 година на тиждень).

Тематика факультативу в кожній віковій групі включала загальні питання, які поглиблювалися у зв'язку з переходом у наступний клас.

Окрім того, забезпечувалася організація груп за рівнем підготовки учнів незалежно від класу, в якому вони навчаються, а за інтересами до творчої діяльності, творіння та імпровізації. Час від часу з метою варіювання формами міжособистісного спілкування склад груп змінювався.

Наприклад, одна з тем заняття факультативу “Я” – творча особистість” така:

Тема. Співдружність знань та почуттів у міжособистісному спілкуванні учнів засобами музики (5 годин).

Завдання.

1. Накопичення квоти ідей щодо понять з теорії, історії музики (інтервали, гармонія, лад, тональність, інвенція, соната, варіація, п'єси малої форми, імітація, контрапункт).

2. Визначення загальної характеристики творчої діяльності.

3. Визначення змісту імпровізації як виду творчої діяльності.

4. З'ясування етапів творчої діяльності.

5. Підбір системи прикладів, забезпечення словесних коментарів, наочності до теоретичних завдань.

6. Прийоми реалізації теоретичних понять у творчу діяльність за допомогою імпровізації: використання альтернативних ідей, актуалізація власної думки, переклад з однієї мови на іншу.

7. Створення нових образів за схемою: узагальнення – децентралізація дій – творчо-практичні навички.

8. З'ясування взаємозв'язку і слів-відношення між поняттями “індивід”, “особистість”, “творча особистість”, “індивідуальність”.

Програма методів навчання

Нетрадиційні методи:

- метод емоційно-образної драматургії, використання якого здійснюється через розгорнуті образно-емоційні пояснення та наочність;

- метод кодування інформації в умовах збільшення та узагальнення тематичних блоків;

- метод декодування інформації за допомогою символів;

- метод самоконтролю з метою визначення здатності учня до реалізації теоретичних понять у творчо-виконавську діяльність.

Впровадження цих методів у ході проведення факультативу може здійснюватися шляхом проведення уроків відкритих думок, залучення учнів до реферування, дискусій діалогу, бесід за "круглим столом".

Педагогічні умови використання нетрадиційних методів навчання такі:

- забезпечення єдності цілей та мотивів;

- формування в учнів потреби до прояву індивідуальних якостей до творчої діяльності;

- формування інтересу до процесуальних компонентів творчої діяльності.

При цьому учні працюють в умовах активного творчого спілкування та пріоритету індивідуальності, самостійності, самотності дитини як активного носія суб'єктивного досвіду, що склався до впливу спеціально забезпеченого навчання .

Основу процесуальної сторони індивідуальних та групових занять складала сукупність педагогічних умов взаємозв'язку з програмою нетрадиційних методів навчання, що

сприяли забезпеченню пізнання, формування знань, навичок, вмінь творчої діяльності учнів через самопізнання власної позиції, актуалізацію досвіду, саморегуляцію діяльності, оригінальне вирішення творчих завдань, взаємодію комплексу умов, які характеризувалося зв'язками між етапами творчої діяльності. Визначалися значення особистосного досвіду учня, орієнтованого на включення механізмів інтуїції, формування суджень, оволодіння вміннями аналізу та порівнянь конструювання знань, що сприяло реалізації задуму на основі пізнання, диференційованого підходу, зумовленого необхідністю засвоєння спеціальних знань.

І.В. Лов'янова

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статъе представлены результаты экспериментального исследования уровней сформированности у учащихся старших классов средней школы интеллектуальных умений логически оперировать учебным материалом.

In article results of an experimental research of levels of formation intellectual skills logically to operate with a teaching material at learning senior classes of secondary school are submitted.

Сучасне навчання, перш за все, передбачає розвиток творчих можливостей учнів на матеріалі засвоєних знань і умінь. Інтелектуальний розвиток особистості здійснюється через навчання, при цьому навчальна діяльність є формою прояву й головним фактором розвитку й формування інтелектуальної особистості. Розвиток реальних інтелектуальних сил школярів можливий, якщо навчати їх таким творчим пізнавальним структурам, як самостійне перенесення засвоєних знань у нову ситуацію; бачення проблеми, знаходження альтернативного способу її розв'язання. Проте, вирішення питань формування творчої активності особистості, розробка відповідних методик у процесі навчання

потребують визначення вихідного рівня сформованості інтелектуальних умінь учнів.

Як свідчить аналіз літератури і практичної діяльності школи, у дидактиці і психології навчання останнім часом чільне місце займає проблема дослідження рівнів засвоєння знань, рівнів ефективності розвиваючого навчання (Панчешникова Л.М.), пошук шляхів формування прийомів розумової діяльності учнів старших класів (Паламарчук В.Ф.), дослідження індивідуальних особливостей учнів, які визначають успіх розв'язання проблемних задач (Зильберштейн А.І., Барабаш В.П.), вивчення особливостей розумового розвитку учнів старшого підліткового віку, динаміки інтелектуального розвитку учнів і таке інше.

З огляду на проблему пошуку шляхів ефективного формування інтелектуальних умінь учнів у власному дослідженні нас цікавить рівень сформованості певних груп інтелектуальних умінь учнів, а також готовність учасників навчального процесу до спеціально організованого навчання, спрямованого на формування інтелектуальних умінь учнів, як своєрідної якості особистості.

Мета даної статті полягає в детальному аналізі стану сформованості інтелектуальних умінь старшокласників, дослідженні рівня готовності учнів до навчання, спрямованого на формування інтелектуальних умінь.

Завдання дослідження: визначити показники сформованості інтелектуальних умінь учнів; зробити кількісний і якісний аналіз рівнів сформованості інтелектуальних умінь учнів, що навчаються в різних типах навчальних закладів; на основі зробленого аналізу намітити напрямки роботи по формуванню умінь учнів.

Для проведення констатуючого експерименту, з метою виявлення рівнів сформованості інтелектуальних умінь учнів старших класів, нами було складено дві експериментальні серії завдань.

Виконання завдань здійснювалося учнями 9-11 класів середніх шкіл та ліцеїв міст Кривого Рога і Житомира. Усього опитуванням було охоплено 880 учнів. Розглянемо зміст і результати кожної серії завдань.

Так, перша серія завдань спрямована на виявлення рівня знань учнів про зміст і структуру мислительних операцій та прийомів розумової діяльності. На основі того, як учні відповіли на запитання, запропоновані їм у цій серії дослідів, нами було з'ясовано на скільки учні усвідомлюють зміст і сутність виконання таких операцій, як порівняння, аналіз і синтез, узагальнення та прийомів виділення головного, знаходження залежностей і виявлення закономірностей. Завдання цієї серії допомогли нам виявити в учнів ступінь наявності таких загальних критеріїв сформованості умінь, як:

- поетапне виконання операцій;
- усвідомленість дії у цілому;
- вірний вибір необхідного мислительного прийому.

Друга серія завдань була спрямована на з'ясування рівня умінь здійснювати мислительні операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та застосування прийомів виділення головного у процесі виконання учнями вправ із математики та фізики.

Виконання запропонованих вправ передбачало ознайомлення учня із завданням, вірний вибір необхідної мислительної операції або прийому, застосування обраної дії до виконання конкретного завдання.

Критерії оцінювання завдань першої та другої серій розроблено і представлено в таблиці 1.

Аналіз виконання учнями завдань першої та другої серій дали змогу розподілити уміння учнів логічно оперувати навчальним матеріалом за такими рівнями: високий, достатній, середній, низький, нульовий. Розкриємо зміст кожного рівня.

Високий рівень – учні інформовані про мислительні операції і прийоми мислительної діяльності, розуміють їх зміст, повністю в раціональній послідовності демонструють виконання мислительної операції, уміють вірно вибрати і застосувати необхідний прийом для виконання практичного завдання. Усі завдання виконані вірно.

Достатній рівень – учень достатньо інформований про мислительні операції і прийоми мислительної діяльності, розуміє їх зміст, проте не може вірно зіставити необхідну дію із запропонованим завданням і отримує помилкову відповідь.

Поряд із вірними відповідями зустрічаються неточні, неповні відповіді.

Середній рівень – учень ознайомлений із деякими мислительними операціями і прийомами діяльності, тому не завжди вірно вибирає необхідну для виконання завдання дію або втрачає раціональну послідовність виконання операції.

Переважають завдання з неточними, невірними відповідями.

Низький рівень – учні не розуміють змісту більшості мислительних прийомів, невірно вказують або не вказують послідовності виконання операції, не можуть зіставити завдання з відповідною мислительною операцією. Переважна кількість завдань не виконана або виконана невірно.

Нульовий рівень – учні не приступали до виконання завдання або зміст операції розкрито невірно, а до практичного завдання на застосування цієї операції не приступали. Більшість завдань не виконано.

Розподіл опитуваних учнів за рівнем умінь логічно оперувати навчальним матеріалом представлено в таблиці 2.

Таблиця 1.

Критерії оцінювання знань учнів про мислительні операції та уміння їх використовувати

Види оцінок	Бали	Вимоги до знань про основні мислительні операції	Вимоги до умінь використовувати мислительні операції і прийоми діяльності
1	2	3	4
Правильна повна відповідь	6	Учень розуміє зміст дії, повністю у раціональній послідовності описує виконання мислительної операції або застосування прийому	Учень вірно вибрав мислительну операцію або прийом, в раціональній послідовності виконав операцію або застосував прийом і отримав правильний результат
Неточна неповна відповідь	4	Учень розуміє зміст дії не узагальнено, ілюструє своє розуміння на конкретних нетипових прикладах застосування	Учень вірно вибрав мислительну операцію або прийом, проте не зміг нею скористатися для отримання результату (завдання не закінчене або відповідь неточна)

		операції, втрачає раціональну послідовність виконання операції	
Неправильна відповідь	2	Учень не розуміє змісту дії, невірно вказує або взагалі не вказує послідовність виконання операції, помиляється з вибором необхідного прийому мислительної діяльності	Учень не зміг зіставити завдання з відповідною мислительною операцією або прийомом, тому завдання не виконане або відповідь неправильна
Відсутня відповідь	0	Учень не приступав до виконання завдання	Учень не приступав до виконання завдання.

Таблиця 2.

Рівні умінь логічно оперувати навчальним матеріалом

Уміння	Експериментальні класи					Контрольні класи				
	рівні (%)					рівні (%)				
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Нульовий	Високий	Достатній	Середній	Низький	Нульовий
Порівнювати	12,5	26,8	30,4	23,2	7,1	12,7	27,3	30,0	22,7	7,3
Аналізувати і синтезувати	10,7	11,6	48,2	12,5	17,0	10,9	10,9	48,2	11,8	16,4
Узагальнювати	4,5	0,9	50,0	21,4	23,2	5,5	0,9	50,0	20,9	22,7
Виділяти головне	8,9	1,8	40,2	23,2	26	9,1	1,8	40,0	22,7	26,4
Знаходити залежності	5,4	-	27,7	39,3	27,7	4,5	-	27,3	39,1	27,3
Знаходити закономірності	5,4	0,9	52,7	16,1	25,0	4,5	0,9	51,8	16,4	25,5

Проаналізувавши таблицю 2, ми бачимо, що приблизно від 30 до 50 відсотків опитуваних як в експериментальних, так і в контрольних класах мають середній рівень умінь логічно оперувати навчальним матеріалом, що, у свою чергу, дає підстави передбачати, що учні старших класів у певній мірі готові до формування у них інтелектуальних умінь і спеціально організоване навчання сприятиме підвищенню рівня сформованості названих умінь та переходу учнів у групи з достатнім і високим рівнем.

У таблиці 2 представлено зведені дані, отримані під час опитування всіх учасників експерименту.

З метою розробки найбільш ефективної методики формування інтелектуальних умінь учнів прослідкуємо, як залежать рівні сформованості інтелектуальних умінь учнів від віку й місця навчання. Для цього зробимо вибірку даних учнів 9-х, 10-х та 11-х класів окремо. При цьому звернемо увагу на відсоткові показники високого і достатнього рівнів (див. таблицю 3).

Таблиця 3.

Високий і достатній рівень володіння уміннями логічно оперувати навчальним матеріалом (у відсотках від загальної кількості опитуваних)

Клас	Володіння уміннями					
	Порівнювати	Аналізувати, синтезувати	Узагальнювати	Виділяти головне	Знаходити залежності	Знаходити закономірності
9	17,4	21,8	4,4	-	-	2,2
10	56,9	22,4	5,2	17,2	8,6	10,3
11	37,5	25,0	12,5	25,0	12,5	-

З таблиці 3 очевидно, що чим старше учні, тим більша їх кількість володіє тим чи іншим прийомом або мислительною операцією. Проте, володіння такими уміннями як порівнювати і знаходити закономірності в учнів 11-х класів має нижчий показник, ніж в учнів 10-х класів (37,5 відносно до 56,9 та 0 відносно до 10,3 відповідно). Що, у свою чергу, потребує додаткових досліджень, висунення припущень та їх пояснення. Узагалі ж картина зрозуміла і цілком закономірна: з переходом із класу в клас (9-10, 10-11) в учнів збільшується запас

фактичних знань, поповнюється власний досвід, у процесі навчання формуються спеціальні вміння. Проте, є підстави передбачати, що спеціально організований процес формування інтелектуальних умінь старшокласників зробить різницю між показниками в паралелях класів більш вагомою.

Не менш цікавим виявився аналіз показників рівня сформованості інтелектуальних умінь учнів, що навчаються в різних регіонах і різних типах навчальних закладів.

Такий аналіз нами проведено по кількості учнів, що мають середній та низький рівні сформованості умінь логічно оперувати навчальним матеріалом. Кількісний аналіз представлено в таблиці 4.

Таблиця 4.

Дані про середній та низький рівні показників сформованості інтелектуальних умінь учнів різних шкіл (%)

Школа	Середній рівень	Низький рівень
Житомирський пед. ліцей (I курс)	21,70	29,35
Криворізький обласний ліцей-інтернат (I курс)	59,80	23,00
ЗОСШ м. Кривого Рога (випускний клас)	43,75	27,01

Як бачимо, незалежно від регіону і типу навчального закладу різниця між кількістю учнів, які мають низький рівень сформованості інтелектуальних умінь не перевищує 5%, що ж стосується показників по середньому рівні, то тут відмічається певні відмінності.

Коли порівнювати рівень володіння інтелектуальними вміннями серед першокурсників-ліцеїстів, що навчаються в містах Кривому Розі та Житомирі, то в цьому випадку ми спостерігаємо, що перші за кількістю більш ніж удвічі перевищують других.

Якщо ж порівнювати показники, які характеризують учнів, що мешкають в одному регіоні, то в цьому випадку також відмічаємо відмінності, причому показники ліцеїстів (учнів 10

класів) виявилися вищими, ніж показники випускників загальноосвітньої середньої школи.

Відмічені відмінності потребують додаткових досліджень і пояснень. Хоча вже зараз можливо зробити припущення, що на рівень сформованості інтелектуальних умінь учнів у певній мірі впливає характер організації процесу навчання в школах нового типу, а також відбір учнів на конкурсній основі. Однак висунуті припущення потребують ґрунтовного підтвердження.

Таким чином, аналіз отриманих результатів показує, що для тієї вибірки учнів, яку ми досліджували, характерним є середній рівень розвитку деяких інтелектуальних умінь. Це свідчить про недостатньо високий рівень розвитку таких інтелектуальних умінь, як аналізувати і синтезувати, узагальнювати, знаходити залежності й закономірності.

Проте, окремі учні демонструють достатньо високі результати, тобто індивідуальні відмінності в степені розвитку інтелектуальних умінь достатньо великі. І це, в свою чергу, підкреслює необхідність цілеспрямованого систематичного процесу формування інтелектуальних умінь учнів, тому подальший розвиток питання, яке ми розглядаємо, вбачається нами у створенні умов ефективного формування інтелектуальних умінь учнів у процесі особистісно-орієнтованого підходу до навчання старшокласників.

Література

1. Новые исследования в педагогических науках. – М.: Педагогика. – 1974
2. Психологические проблемы повышения качества обучения и воспитания. Сб. научн. трудов: М., 1984

О.В.Бугрій

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ РОЗУМОВИМ РОЗВИТКОМ І РОЗУМОВИМ ВИХОВАННЯМ

В статтє раскрывається суть понятій «умственное развитие» и «умственное воспитание», показаны воспитательные возможности учебного процесса в современной школе.

The essence of the notions: "mental development" and "mental education" are revealed in the article. Educational abilities of the process of studies in modern school are shown.

Для успішного здійснення розумового виховання учнів доречно подати структуру і зміст поняття „розумова вихованість”, яке в сучасній педагогічній літературі майже не відрізняється від поняття „розумова розвиненість”.

Розвиваюче навчання зорієнтоване на досягнення певного рівня розумового розвитку і формування мотивів навчання, тобто пізнавальних інтересів. Важливо враховувати, що учень, засвоюючи зміст освіти і виконуючи різноманітні навчальні завдання, найчастіше стикається не з реальними умовами, а з ситуацією, що є моделлю певної області [2,19].

Часто у школяра складаються відношення не стільки до самої дійсності, скільки до її модельних уявлень, що породжує „розуміючі” мотиви (А.М.Леонтьєв) участі в оточуючій дійсності, тобто мотиви розсудкового (інтелектуального) характеру. Якщо пізнавальний інтерес спрямований на засвоєння учнями знань і способів діяльності лише заради їх обмежених індивідуальних цілей, то він не характеризує розумову вихованість, позаяк не відповідає цілям комуністичного виховання.

У структуру розумової вихованості особистості входять, з одного боку, розумова розвиненість (знання, уміння і навички, риси творчої діяльності, здатність до самоорганізації), з іншого – соціально значимі мотиви інтелектуальної діяльності (соціальні, моральні, мотиви спілкування, пізнавальні інтереси).

Таким чином, розумове виховання – це цілеспрямований, одночасний процес і розвитку учнів, і формування в них соціально значимих інтелектуальних мотивів. Його успішна реалізація сприяє формуванню комуністичних переконань, учні набувають світоглядних знань і вмінь ними користуватися в подібних і нестандартних ситуаціях. Емоційно-ціннісні відношення, що

виникають при цьому, надають знанням і вмінням особистого характеру, трансформують їх у переконання.

Якщо враховуються інтелектуальні можливості учнів і організована спеціальна робота з їх розумового розвитку в процесі навчання, то досягаються в основному цілі розвитку. А якщо враховується мотиваційна сфера особистості і ведеться цілеспрямована діяльність з її формування, досягаються також і виховні цілі.

За допомогою тільки репродуктивних методів навчання важко чи неможливо досягти органічного поєднання розумового розвитку і виховання. Це поєднання забезпечується в умовах застосування продуктивних методів навчання, позаяк залучення учнів до творчої діяльності створює специфічні для цих методів можливості формування і збагачення емоційного досвіду школярів. Саме в ситуаціях, пов'язаних із систематичним вирішенням творчих завдань, виникають переживання, через які і формується мотиваційна сфера особистості: емоційне, пов'язані з пошуком вирішень проблеми; радість відкриття; впевненість у своїх силах; намагання вирішувати ще складніші завдання; намагання мислити самостійно; очікування успіху у вирішенні проблеми; бажання брати участь у дискусіях, читати і дізнаватися все більше, потреба у самоосвіті.

Ці переживання і стимули сприяють формуванню мотивації навчання за умови цілеспрямованої роботи вчителя, коли долається односторонній розвиток будь-якого стану, якості особистості і досягається їх узгоджений розвиток: впевненість в собі поєднується з об'єктивною оцінкою учнем своїх можливостей; бажання висувати питання і захищати свою точку зору – з повагою до висловів інших, витримкою і коректною оцінкою різноманітних точок зору; віра у достовірність знань – з умінням сумніватися в них; спроби вирішувати завдання підвищеної складності – з умінням правильно оцінювати свої інтелектуальні можливості.

Розумове виховання учнів повинне бути організоване таким чином, щоб невідповідність між рівнем розумової розвиненості і мотивації була зведена до мінімуму.

Найкращі результати досягаються посередництвом поєднання продуктивних методів навчання і загальних методів виховання. У цьому випадку відбувається формування у школярів емоцій і почуттів, соціальних і моральних потреб, мотивів спілкування.

На основі використання взаємозв'язків, існуючих між проблемними методами навчання і методами виховання, вимагається охарактеризувати організаційні умови, що забезпечують розумове виховання. Умовно можна виділити три групи таких умов.

Перша з них пов'язана з реалізацією проблемного навчання, яке сприяє цілеспрямованому інтелектуальному розвитку і формуванню пізнавального інтересу до творчої діяльності, а також в органічній мірі – вихованню соціально значимої мотивації учіння. У даному випадку процес розумового виховання протікає через розвиток за схемою „розвиток – мотивація”, що недостатньо для цілісного формування соціально значимих мотивів учіння. На новий рівень розумового виховання підіймає залучення учнів до розв'язання проблемних завдань, тобто до керованого вчителем самостійного пошуку не відомих школяреві знань і способів діяльності.

Проблемі завдання повинні відповідати основним ідеям навчального предмета, методам тієї науки, котра у вигляді її основ подана даним навчальним предметом у навчальному плані школи, повинні передбачати у структурі свого рішення проявлення основних рис творчої діяльності і забезпечувати різний рівень складності таких вирішень.

Для того, щоб проблемне завдання було прийняте суб'єктом, необхідна максимальна індивідуалізація і диференціація процесу навчання при використанні проблемних методів навчання. Так звана орієнтація тільки на „середнього” учня затримує темп просування інших школярів. Недоступність проблемного завдання слабким учням зводиться до нуля без всяких зусиль, невдача веде до зниження зацікавленості творчою діяльністю, до емоційних депресій. Для добре підготовлених учнів те чи інше завдання, яке вчитель пропонує як проблемне, може

виявитися звичайним, репродуктивним, що не послугує їх творчому росту і формуванню мотивів інтелектуальної діяльності.

Індивідуалізація і диференціація на практиці реалізується наступним чином: вчитель організує пізнавальну діяльність учнів за варіантами під час розв'язання проблемних завдань таким чином, що сильним учням пропонується завдання підвищеної складності, а слабким – порівняно полегшені. При цьому вчитель використовує різноманітні прийоми стимулювання позитивного ставлення до запропонованого завдання: повідомляє додаткові дані, вказує джерела пошуку, змінює його формулювання, розбиває на підзавдання тощо.

При цьому виникає ряд об'єктивних труднощів: різні навчальні можливості учнів (одні в більш короткий термін засвоюють запланований навчальний матеріал на рівні творчості, іншим потрібно більше часу), неможливість затримуватися на кожній темі доти, доки всі учні не засвоять на однаковому рівні її основні положення, проблеми при виборі і складанні різноманітних варіантів пошукових завдань.

Сприяє розумовому вихованню прийом, що виправдав себе в нашій практиці, – розв'язання „однакових” проблемних завдань, запропонованих у письмовому вигляді. Але в такому випадку саме завдання містить або підказку, або звужений пошук розв'язання. Тільки на перший погляд воно має однакову складність, насправді ж, знаючи, які труднощі виникнуть у слабого учня, вчитель вводить до її змісту додаткову інформацію, знання якої є умовою успішного пошуку її розв'язання. При цьому можливі зміни в умові даних, опису окремих кроків пошуку, обмеження спрямувань пошуків та ін. Усе це сприяє створенню необхідного емоційного тону в класі, формуванню колективізму в навчанні.

Наприклад, учням VII класу на уроці хімії пропонувалося розв'язати задачу: „Виходячи з яких двох складних речовин можна отримати оксид міді і хлорид міді?” Якщо виникали труднощі, то з'являлося інше

формулювання: „Яким чином, виходячи з гідрооксиду міді і соляної кислоти можна отримати оксид міді і хлорид міді?“ Якщо і з таким доповненням учень не перейшов до розв'язання, то в умову задачі вводилася назва речовини і її формула.

Однією з необхідних умов розумового виховання є створення вчителем спеціальних інтелектуальних труднощів у пошуковій діяльності школярів. Звернення до них і їх оптимальне розв'язання сприяє вихованню у школярів таких якостей, як готовність долати труднощі, впевненість у своїх інтелектуальних можливостях, наполегливість і цілеспрямованість тощо. Стани учнів, що виникають при цьому, важливі як джерело набуття досвіду емоційно-моральних переживань, долаття невдач і труднощів, набуття радості пізнання і відкриттів. З точки зору психології, „контраст діє таким чином, що задоволення після незадоволення здається сильнішим, а незадоволення відчувається сильніше після задоволення” [1,70].

Розв'язання пошукових завдань повинне бути організоване з урахуванням темпів мисленнєвої діяльності кожного школяра. Якщо цієї умови не дотримуватися, то у багатьох із них виникають емоції, не пов'язані з безпосередньою пошуковою діяльністю. Один із можливих шляхів їх подолання пов'язаний з розв'язанням вдома тих завдань, які учні не встигли виконати під час уроку. Таким чином, у певній мірі можна нейтралізувати негативні мотиви і викликати позитивний емоційний настрій.

В основі виділення другої групи умов розумового виховання – різноманітні поєднання методів виховання з методами проблемного навчання. Можливі їх різноманітні модифікації. Наприклад, корисно періодично давати школярам із завищеною самооцінкою пізнавальні завдання і питання підвищеної складності.

Не менш важливим є завдання зміни ставлення до навчання, стимулювання прагнень до успіхів у навчанні в учнів із низькими показниками. Його розв'язання є ефективним на прикладі успішного просування у творчій діяльності окремих учнів. Досвід свідчить, що підвищення

пізнавальної активності учнів можна досягти шляхом систематичного їх залучення до вирішення пізнавальних завдань, відібраних з урахуванням їх інтелектуальних можливостей. Успіх цих школярів позитивно проявляється і на їх ставленні до навчання, і результатах пізнавальної діяльності інших учнів.

Часто перед учителем виникає необхідність подолання психологічного бар'єру - страху перед незадовільною оцінкою недостатньо готових до творчої діяльності учнів. У цьому випадку оцінка за те чи інше завдання творчого характеру не ставиться доти, доти школярі не досягнуть позитивних результатів.

Обов'язковою умовою виховання колективізму, формування „стосунків відповідальної залежності” (А.С.Макаренко) кожного його члена є залучення всіх учнів класу у досягненні мети пошуку під час розв'язання проблемних завдань і проведення евристичних бесід. Така організація творчої діяльності вимагає звернення і до продуктивних методів навчання, і до методів стимулювання (висування єдиних вимог, постановка перспективи), і до методів формування суспільної поведінки (привчання і вправи).

Пізнавальні дії учнів повинні оцінюватися не за формальними результатами діяльності, а у відповідності з тими зусиллями, які учень затратив у ході розв'язання проблемних завдань і під час відповіді на запитання евристичної бесіди. Диференційована оцінка навчальної праці не за здібностями учнів, а за їх ставленням до інтелектуального напруження, за темпами просування – суттєва умова розумового виховання і свідоцтво поваги до особистості школяра.

Третя група організаційних умов пов'язана із застосуванням загальних методів виховання і спрямована на формування мотивації навчання. Безпосередній вплив на мотиваційну сферу особистості здійснюється шляхом переконання, пояснення, стимулювання, перспективи. При цьому вчитель враховує найменші прояви зацікавленості, захоплення учнів і використовує їх у

вихованні, в навчальній діяльності, у вирішенні пізнавальних завдань, включаючи до їх змісту цікаві наукові чи життєві факти, з якими ознайомлений учень і трактування яких неоднозначне.

Обов'язкова умова – це прояв з боку вчителя такту, терпимого ставлення навіть до невдалих відповідей, своєчасний відгук навіть на незначний успіх пошуку учня. Це викликає в нього внутрішню насолоду, упевненість у своїх силах, намагання підтвердити свої досягнення.

Під час проведення диспутів, суперечок, евристичних бесід необхідно дотримуватися певних правил, наприклад таких: „сперечатися по суті, уникати в дискусії образливих реплік, зауважень, поважати точку зору опонента, прагнути зрозуміти її перш ніж критикувати; проявляти витримку і стриманість у суперечці, які дають змогу ретельно зважити думку опонента і сформулювати істину, а не демонструвати свою красномовність; проявляти скромність і самокритичність, уміння з гідністю визнати недостатність своєї аргументації” [3,93-94].

Успіху формування мотивів навчання сприяють різноманітні прийоми, наприклад звернення до цікавих матеріалів, підбір різноманітних джерел зі статей, журналів, книг, із яких учитель вибирає найцікавіші уривки. У багатьох дітей з'являється потреба заглянути до вказаних джерел, виникають питання. Для відповіді на них можна виділити в уроці „хвилину цікавого” або організувати після уроків „час запитань і відповідей”.

Важливе значення у формуванні соціальних мотивів має переконання в соціальній та особистісній необхідності навчання у школі. Завдання вчителя будь-якого предмета – переконати учнів у зростанні ролі знань в умовах науково-технічного прогресу, в необхідності безперервної освіти, у тому що навчання було і залишається головною справою школяра.

Усе вище сказане має важливе значення для правильного розуміння співвідношення між розумовим розвитком і розумовим вихованням. Слід залучити увагу вчителів і методистів до того педагогічного факту, що

методи навчання, призначенні для стимуляції розумового розвитку учнів, не виконують виховних функцій самі по собі, якщо не використовуються додаткові педагогічні впливи, що виходять за рамки цих методів.

Дидактика не може обмежити коло своїх інтересів дослідженнями гностичних проблем. Щоб здійснити на практиці єдність освітньої, виховної і розвиваючої функцій, слід передусім чітко уявити собі специфіку кожної з них. Розрізнення розумового розвитку і розумового виховання необхідне для повороту дидактичних досліджень до проблематики виховання, щоб у теорії і на практиці розкрити виховні можливості навчання і поєднати методи навчання і виховання в єдиному навчально-виховному процесі.

Література

1. Дерябин В.С. Чувства влечения, эмоции. – М., 1970
2. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. М., 1981
3. Ружин В.И. Уметь убеждать. – М., 1980

Н.О. Чувасова

ДИАЛОГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

Статья посвящена проблеме формирования познавательной творческой деятельности учащихся в процессе диалогического обучения. Диалог является одним из условий развития творческого потенциала школьника.

The article is dedicated to the problem of forming of creative of pupil's cognitive work in the course of teaching dialogue. It also serves as one of the conditions of the development of school's creative potential.

Формування активної, творчої особистості, її самостійності в шкільні роки стало змістом багатьох педагогічних досліджень. При цьому в сучасній дидактиці особливу увагу отримали питання внутрішньої перебудови пізнання, засвоєння учнями головних ідей в учбових курсах,